

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 4.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BALÁZS GÁBOR**
KIK VOLTAK A GIRONDIÁK, ÉS MIT AKARTAK?
- **RÉTI BALÁZS**
A BRIT-FRANCIA SZÖVETSÉGTŐL A NÉMETBARÁTSÁGIG
- **BÍRÓ LÁSZLÓ**
SZÖVETSÉGESBŐL ELLENSÉG
- **MEZEI TIBOR**
DENUKLEARIZÁCIÓS ILLÚZIÓK
- **VÁRADI NATÁLIA**
EMANCIPÁCIÓ SZOVJET MÓDRA
- **SZEMLE**
SZUROMI KRISTÓF, PRANTNER ZOLTÁN, TAMÁSKA MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

A szövetség ára (Bíró László)	483
<i>Tanulmányok</i>	
Balázs Gábor: Kik voltak a girondiak, és mit akartak?	487
Réti Balázs: A brit–francia szövetségtől a németbarátsáig. A török semlegesség, 1939–1941	543
Bíró László: Szövetségesből ellenség. Geopolitika és a szovjet–jugoszláv viszony, 1941–1948	559
Mezei Tibor: Denuklearizációs illúziók. Az Egyesült Államok KNDK-politikája az 1990-es években	575
Váradi Natália: Emancipáció szovjet módra. A kárpátaljai nők helyzete a szovjet időszakban	595
<i>Műhely</i>	
Keresztes Csaba: „Kérdés nem időszerű.” A <i>Fontes</i> -sorozat újraindításának tervei 1948–1949-ben	613
<i>Szemle</i>	
Islámismeret és oszmánkép a kora újkori Csehországban (Szuromi Kristóf)	627
A frankofónia múltja és jelene Afrikában (Prantner Zoltán)	632
A folyó mint montázs. Dunai narratívák szövegben, filmben és képeken (Tamáska Máté)	638

A brit–francia szövetségtől a németbarátságig

A török semlegesség, 1939–1941

A páratlan stratégiai fekvéssel rendelkező Törökországot kiemelkedő figyelemben részesítették a második világháború ellentétes oldalon küzdő nagyhatalmai. Az Egyesült Királyság és Franciaország közösen igyekeztek megszerezni a szövetséget, miközben a náci Németország is mindent elkövetett, hogy befolyása alá vonja az országot. Ankarának sikerült a világháború fordulatai közepette fenntartania a semlegességét, olykor ügyesen kijátszva egymás ellen a szemben álló feleket. Kezdetben Törökország egyértelműen az angol–francia szövetséget részesítette előnyben, de Franciaország látványos összeomlása után érezhetően lazított a nyugati demokráciákhoz fűződő kapcsolatain. Az angol szövetség fennmaradt, ugyanakkor Berlin felé is nyitott a török állam, ez a folyamat az 1941 júniusában megkötött német–török barátsági szerződéssel vette kezdetét.¹ Tanulmányomban a török külpolitika 1939 tavasza és 1941 nyara közötti legfontosabb eseményeit és irányváltásait igyekszem bemutatni, részben a korabeli magyar levéltári források felhasználásával.

Törökország az 1923-as lausanne-i békében revízió alá vette a szultáni kormányzattal kötött, megalázó sèvres-i békét, és nagyjából elnyerte a mai területi kiterjedését.² A lausanne-i rendezés ugyanakkor demilitarizálta a tengerszorosok körzetét, és biztosította a szabad áthajózást minden ország számára. Törökország elnöke, Musztafa Kemál Atatürk 1934–1935 folyamán számos alkalommal felvetette a szorosok remilitarizálásának kérdését, azonban a lausanne-i békét aláíró két legfontosabb tengeri hatalom, Nagy-Britannia és Franciaország elzárkózott a török javaslatától. Az olasz–etióp háborútól (1935–1936) kezdve Ankara elsősorban Mussolini birodalmi ambícióitól tartott, így a fasiszta Itália agresszív fellépése közös táborba hozta össze a briteket, a franciákat és a törököket. A három ország közötti komolyabb együttműködést azonban akadályozta a véleménykülönbség a tengerszorosok jogállását illetően. Amikor 1936 márciusában Hitler csapatai bevonultak a versailles-i békeszerződés előírásai értelmében demilitarizált Rajna-vidékre, Ankara elérkezettnek látta az időt, hogy ismételten felvesse a Dardanellák és a Boszporusz kérdését. A két nyugati demokrácia Olaszországgal szemben igyekezett megnyerni

* A szerző PhD, a Lovassy László Gimnázium kutatótanára (8200 Veszprém, Cserhát lakótelep 11., reb@mail.lovassy.hu).

1 A török semlegességről: Deringil, 1989; Millman, 1998.

2 Az Alexandrettai szandzsák, vagyis a mai Hatay területe 1939-ig Franciaország szíriai mandátumterületéhez tartozott.

a törököket, így 1936-ban létrejöhetett a montreux-i egyezmény.³ A svájci kisvárosban aláírt megállapodás értelmében háború esetén teljes egészében a török kormány belátásától függött, hogy mely hatalmak hadihajóinak ad engedélyt a tenger-szorosok használatára. Ankara jogot nyert a Dardanellák és a Boszporusz remilitarizálására, ezáltal ismét érvényesült a teljes török szuverenitás a vízi útvonal felett.⁴

Közeledés Nagy-Britanniához és Franciaországhoz

Nagy-Britannia montreux-i engedékenysége és Olaszország agresszív fellépése megnyitotta az utat a brit–török közeledéshez. Kemál Atatürk hajlott a tárgyalásokra, akárcsak 1938-tól utóda, İsmet İnönü elnök. Mindketten egyetértettek abban, hogy egy új világháborúban nem ismétlődhet meg az oszmánok 1914-es hibája, vagyis a Brit Birodalommal vívott küzdelem. A török vezetők úgy vélekedtek, hogy Nagy-Britannia legyőzhetetlen, főleg akkor, ha az Egyesült Államok is a segítségére siet. Az elkerülhetetlennek látszó új földközi-tengeri konfliktusban a törökök mindenképpen London mellett kívántak felsorakozni.

Az ankarai magyar királyi követség élénk figyelemmel kísérte a török–angol közeledést.⁵ A diplomaták Budapestre küldött jelentéseikben részletesen beszámoltak az egyre gyakoribb udvariassági látogatásokról. VIII. Edward király 1936. szeptemberi isztambuli útja nagyban segítette a kapcsolatok javulását. A török hadiflotta 1936 novemberében a világháború óta először hagyta el a hazai vizeket, és jellemző módon elsőként Máltát látogatta meg.⁶ A brit földközi-tengeri flotta hadihajói 1937 szeptemberében érkeztek Isztambulba, így viszonzva az előző évi máltai látogatást.⁷ Egy másik brit hajóraj 1938. szeptember 19-én érkezett meg a Boszporuszhoz. A többnaposra tervezett tartózkodás azonban 21-én félbeszakadt, mert a Szudéta-válság kiéleződésével a brit Admiralitás visszarendelte a hadihajókat.⁸ 1939 augusztusáig még több alkalommal futottak be angol hajók a török kikötőkbe, ez a „flottadiplomácia” kétségtelenül hozzájárult a szívélyes viszony kialakulásához.

Az 1930-as évek végén Törökország gazdaságilag inkább Németországhoz, politikailag és katonai szempontból pedig Nagy-Britanniához közeledett. Az 1930-as évek második felében a brit gazdasági befolyás jóval elmaradt a némettől. A török külkereskedelemben egyre nagyobb szerepet játszott a náci Németország, különösen Ausztria 1938-as bekebelezése után. 1939-ben a török import 51 százaléka érkezett innen, míg az export 31 százalékát vette fel a Harmadik Birodalom. Ezzel szemben a brit adatok meglehetősen szerények voltak, ugyanebben

3 Halmosy, 1983. 387–400.

4 Réti, 2015. 234–238.

5 A magyar–török kapcsolatokról bővebben: Kövecsi-Oláh, 2018; Kövecsi-Oláh–Saral, 2023.

6 MNL OL K 63, 8. csomó, 1936-2/36-147. A török flotta máltai látogatása. Ankara, 1936. november 21. Máriássy Zoltán rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter jelentése.

7 MNL OL K 63, 9. csomó, 1937-2/5-92. Angol hadihajók látogatása Isztambulban. Ankara, 1937. szeptember 9. Kuhl Lajos követségi tanácsos, ideiglenes ügyvivő jelentése.

8 MNL OL K 63, 11. csomó, 1938-2/5-119. Angol hadihajók látogatása Sztambulban. Váratlan visszarendelésük a Földközi-tengerre. Yeniköy, 1938. szeptember 22. Máriássy követ jelentése.

az évben az Egyesült Királyság a török importból és exportból is mindössze 6-6 százalékkal részesedett.⁹

A brit kormány hitelek nyújtásával és tőkebefektetések révén igyekezett megnövelni befolyását és ellensúlyozni Németország nyomasztó gazdasági fölényét. 1938 májusában Anglia 10 millió font értékű kölcsönt adott Ankarának, további 6 millió fontot a törökök angliai hadianyag-vásárlásokra fordíthattak.¹⁰ Az utóbbi hitelt az ankarai kormány brit építésű hadihajók megvételére használhatta fel, ezáltal a két admirális között is még szorosabbá vált a kapcsolat.¹¹ A török haditengerészeti megrendelések elnyeréséért éles verseny alakult ki London és Berlin között. Az ankarai kormány igyekezett kihasználni ezt a helyzetet, és mindkét országtól rendelt hadihajókat. Anglia elsősorban rombolókat épített török megrendelésre, míg Németország tengeralattjárókat.¹²

Nagy-Britannia és Törökország között egyre javult a viszony, a formális együttműködés kialakítására azonban egészen 1939 tavaszáig várni kellett. 1939. április 7-én Olaszország megszállta Albániát, és ez az esemény mélyen megrázta a török vezetést és a közvéleményt. Itália balkáni terjeszkedését Ankara egyértelműen saját biztonságát fenyegető lépésként értékelte, ráadásul a Kemál Atatürk kezdeményezésére 1934-ben létrehozott Balkán Paktum¹³ két tagját, Görögországot és Jugoszláviát közvetlenül fenyegette. Nagy-Britannia és Franciaország a német és olasz agresszív lépések hatására alapvető külpolitikai fordulatot hajtott végre, véget vetett a megbékéltetési politikának, és garanciákat adott előbb Lengyelországnak, majd az albániai bevonulás után 1939. április 13-án Görögországnak és Romániának.¹⁴ A mediterrán háborús feszültség felgyorsította az angol–török közeledést, és május 12-én a két állam kölcsönös segítségnyújtási nyilatkozatot írt alá. Miután megoldódott az Alexandrettai szandzsák kérdése (vagyis a franciák átadták Hatay-t), hasonló nyilatkozatot írtak alá június 23-án Párizssal is. Franciaország szintén hitelt nyújtott Törökországnak, és hajlandónak mutatkozott együttműködni a török katonai vezetéssel.¹⁵ A két nyugati demokrácia a görög és a román garancia vállalása miatt tartotta fontosnak Törökország támogatását, emellett tartott attól, hogy esetleg Németország mellett köteleződnek el a törökök. Egy földközi-tengeri háborúban számítottak Ankara balkáni viszonylatban tekintélyes haderejére, és biz-

9 Hale, 2021. 827.

10 MNL OL K 63, 12. csomó, 1938-2/36-21. Angol pénzüberek tárgyalásai Törökországban. Anglia fokozottabb részesedésének kérdése Törökország gazdasági felépítésében. Angol–török viszony. Ankara, 1938. január 23. Máriássy követ jelentése.

11 Törökország az említett hitel keretében egy gyorscirkálót, hat rombolót és nyolc tengeralattjárót rendelt meg angol hajógyáraktól. MNL OL K 63, 12. csomó, 1938-2/36-103. Török hadihajórendelés az angol hitel keretére. Yeniköy, 1938. július 28. Máriássy követ jelentése.

12 MNL OL, K 63, 292. csomó, 1938-32/5-1865. Török hadihajómegrendelések Németországban. Isztambul, 1938. szeptember 16. Barkóczi György isztambuli főkonzul jelentése.

13 Az 1934-ben Athénban megalakult szövetséget eredetileg Törökország, Görögország, Jugoszlávia és Románia hozta létre, az együttműködéshez 1938-ban Bulgária is csatlakozott. Halmosy, 1983. 338–342.

14 Uo. 455–459.

15 MNL OL K 63, 14. csomó, 1939-2/36-86. A török–angol és török–francia titkos megállapodások. Fegyverszállításra vonatkozó megállapodások a szovjetekkel és Lengyelországgal. Ankara, 1939. június 8. Máriássy szigorúan bizalmas jelentése.

tak abban, hogy a tengerszorosok elzárásával megbéníthatják Olaszország fekete-tengeri forgalmát.¹⁶

Az ankarai magyar követség szerint a törökök olaszellenessége abból a feltevésből táplálkozott, hogy Mussolini hadereje nem áll meg a görög határnál, hanem egészen a Dardanellákig kíván majd előrenyomulni. Ankarában már korábban is aggodalommal figyelték Rodosz és a Dodekanészosz-szigetcsoporthoz tartozó szigetek megerősítését. Máriássy Zoltán követ 1939 májusában jelezte, hogy milyen ajánlatokat tettek az angolok és a franciák Törökország megnyerésére. A szíriai Aleppó mellett az olasz égei-tengeri szigeteket is át kívánták adni Ankarának egy háborús részvétel esetén. Ezzel kapcsolatban Mehmet Şükrü Saracoğlu külügyminiszter a magyar követnek úgy nyilatkozott: „Egyes szigetek megszállva tartása és megerősítése által az olaszok megkeserítik Törökország életét és biztonságát veszélyeztetik.”¹⁷

A követi jelentés alapján az szolgálta, hogy 1939 májusa óta élénk vezérkari tárgyalások zajlottak az angolokkal és franciákkal, amelyek során elsősorban a szaloniki front megnyitása, illetve az olasz kézen lévő Dodekanészosz elleni közös hadműveletek játszották a fő szerepet. A tárgyalások ekkor még nem vezettek eredményre, mert az angolok ellenezték egy balkáni front megnyitását, miközben a franciák az első világháborús tapasztalatok alapján ezt nélkülözhetetlennek tartották. Maxime Weygand francia tábornok lelkesen támogatta szárazföldi csapatok kiküldését Szalonikiba és a trákiai Alexandrópoliba (törökül Dedeağaç), míg a brit földközi-tengeri flotta vezetése ellenezte.¹⁸ Nehezítette a tárgyalásokat, hogy a törökök lényegesen nagyobb pénzügyi segítséget, illetve hivatalos szövetséggkötést vártak a két nyugati hatalomtól. A briteket megdöbbenetette, hogy 120 millió font értékű hadianyagot kértek a törökök, e hatalmas mennyiség tényleges leszállítása Anglia saját fegyverkezési programját is veszélybe sodorhatta.¹⁹

1939 nyarán az európai politikai helyzet folyamatos romlásával párhuzamosan a britek igyekeztek haditengerészeti téren is elmélyíteni a katonai együttműködést. Augusztus elején a földközi-tengeri flotta frissen kinevezett parancsnoka, Andrew Browne Cunningham tengernagy a *Warspite* csatahajóval és négy rombolóval udvariassági látogatásra érkezett Isztambulhoz. Máriássy Zoltán szerint a flotta látogatás sikere minden korábbit felülmúlt.²⁰ Cunningham tárgyalt a török vezérkar főnökével, Fevzi Çakmakkal, Saracoğlu külügyminiszterrel és İsmet İnönü köztársasági elnökkel, de a látogatás nem sok tényleges eredményt hozott, mivel Ankara hadianyagigénye jelentősen meghaladta a szerény brit erőforrások kereteit.²¹

A végső áttörés tehát még nem történt meg a három ország között zajló vezérkari tárgyalásokon, amikor megérkezett a német-szovjet meg nem támadási

16 Gibbs, 1976. 713–714.

17 MNL OL K 63, 217. csomó, 1939. 71/pol. 23/36. A török politika irányváltozásainak indokai. Olaszellenes pszichózis, pesszimista felfogás a béke fenntartását illetően. Ígéretek. Ankara, 1939. május 7. Máriássy szigorúan bizalmas jelentése.

18 Playfair, 1954. 50–51.

19 Hale, 2021. 832–836.

20 MNL OL K 63, 14. csomó, 1939-2/36-119. Az angol Földközi-tengeri flottaparancsnok látogatása Isztambulban. Yeniköy, 1939. augusztus 7. Máriássy jelentése.

21 Cunningham, 1951. 212–214.

egyezmény híre. Az 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum valósággal sokkolta a török közvéleményt.²² Az 1920-as évektől viszonylag harmonikusak voltak az ország kapcsolatai a Szovjetunióval, ebből adódóan Ankara hagyományos félelme az északi szomszédtól sokat enyhült. A sztálini Szovjetunió a németekkel kötött paktum után egy olyan nyugati irányú expanzív külpolitikába kezdett, amely joggal aggasztotta a törököket.²³ İnönü elnök elsősorban a tengerszorosok és Isztambul biztonságát féltette a német–szovjet blokk potenciális terjeszkedésétől. Ankara helyzete igen kényessé vált, mert az Olaszországgal szemben vállalt kötelezettségeinek betartása a kiszámíthatatlanná váló szovjet külpolitika miatt rendkívül nehezzé vált. İnönü a helyzet tisztázására 1939 szeptemberében Moszkvába küldte Saracoğlu külügyminisztert. Vjacseszlav Molotov nyíltan tudtára adta török kollégájának, hogy a Szovjetunió ellenzi az együttműködést a franciákkal és a britekkel, sőt a tengerszorosok jogállásáról szóló montreux-i egyezmény felülvizsgálatát is követelte. A moszkvai út teljes kudarccal zárult, Sztálin nem is fogadta a török külügyi vezetőt.²⁴

Nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió ismételten súlyos fenyegetést jelent Törökország számára, miközben Olaszország a mediterrán és a balkáni térségben lett destabilizáló tényező. Ebben a nehéz geostratégiai helyzetben İnönü elnök a nyugati hatalmak mellett kötelezte el magát, így 1939. október 19-én megszületett az angol–francia–török kölcsönös segítségnyújtási egyezmény.²⁵ Az Ankarában megkötött megállapodás arra kötelezte Törökországot, hogy egy földközi-tengeri háborúban támogassa Angliát és Franciaországot, sőt a Görögországnak és Romániának nyújtott garanciák miatt kialakuló konfliktus esetén is előírta a segítségnyújtást. Cserében London és Párizs vállalta, hogy egy európai hatalom agressziója esetén korlátlan támogatást nyújt Ankarának.²⁶ Az egyezményhez csatolt 2. számú jegyzőkönyv ugyanakkor kimondta, hogy a vállalt kötelezettségek nem kényszeríthetik olyan akcióra a törököket, amellyel fegyveres konfliktusba kerülnének a Szovjetunióval. 1940 januárjában egy külön egyezményben az angolok és a franciák is jelentős kölcsönt nyújtottak, amelynek nagy részét hadianyag-vásárlásra lehetett fordítani.²⁷

A három ország között 1939 októbere és 1940 májusa között további katonai egyeztetések zajlottak. Franciaország továbbra is szárazföldi haderő küldését szorgalmazta Szalonikibe, Trákiába vagy Nyugat-Anatóliába. A vezérkari tárgyalásokon kidolgozták a Jungle hadművelet terveit, ami egy közös hadsereg trákiai bevetésével és egy Dodekanészosz elleni akcióval számolt. A brit tengerésztszettek

22 MNL OL K 63, 14. csomó, 1939-2/36-4448. A német–orosz megnehtámadási paktum itteni kihatásai. Törökország magatartása az európai háború kirobbanása esetén. Kombinációk Olaszország esetleges semlegességével kapcsolatban. Ankara, 1939. augusztus 30. Máriássy követ szigorúan bizalmas jelentése.

23 A török–szovjet viszonyról bővebben: Özkan, 2010; Isci, 2014, 2019.

24 Flesch, 2010. 83–84.

25 Halmosy, 1983. 477–481.

26 Flesch, 2004. 362.

27 Az Egyesült Királyság 25 millió font kölcsönt biztosított kifejezetten hadianyag-vásárlásra, emellett a két kormány közösen 15 millió font kölcsönt nyújtott aranyban, a franciák 1,5 millió fontnyi kölcsönt biztosítottak frankban, a britek pedig tovább 2 milliót fontban. Halmosy, 1983. 481.

megvizsgálták a Dardanellák védelmi rendszerét, és javaslatokat tettek a tengerszorosok megerősítésére tengeralattjáró-támadás ellen.²⁸ A franciák még azt az elképzelést is felvetették, hogy Németország üzemanyag-ellátásának megbénítása céljából bombázzák a semleges Szovjetunió bakui olajmezőit. Ehhez azonban szükség volt a török repülőterek szabad használatára.²⁹ 1940 márciusában a közel-keleti brit és a szíriai francia légierők parancsnokai tárgyaltak a török fővárosban, az ankarai magyar ügyvivő szerint a gyenge török légierő megerősítésén kívül az egyeztetések a Fekete-tenger partján létesítendő új repterekről zajlottak.³⁰ Az utóbbi információ szerint tehát volt némi alapja a szovjetek ellen tervezett közös támadásnak. A kalandor vállalkozásból a törökök ellenállása és a francia erőforrások szűkössége miatt végül nem lett semmi.

Ankara a továbbiakban is igyekezett minél több hadianyagot és pénzügyi segítséget szerezni a nyugati partnerektől, de egyre világosabbá vált, hogy London és Párizs képtelen kielégíteni az egyre növekvő török igényeket. A hivatalos szövetségi viszony ellenére a törökök nem voltak mindenben együttműködők. Ezt mutatja, hogy amikor 1940 elején Nagy-Britannia két ágyúaszád áthaladását kérte a Fekete-tengerre a német dunai olajszállítás megakadályozása céljából, a montreux-i egyezményre hivatkozva megtagadták a kérést.³¹

A világháború 1939. szeptemberi kitörése után a brit hadiflotta hatékony tengeri blokádot alakított ki a Földközi-tengeren. A Royal Navy hajói sikeresen gátolták Németország tengeri kereskedelmét a mediterrán térségben.³² Ennek következtében a török külkereskedelemben radikálisan visszaesett Berlin szerepe. 1940-ben a Németországból érkező import mindössze 8, az oda irányuló török export pedig 10 százalékot tett ki, ez a forgalom is kizárólag szárazföldön vagy a Fekete-tengeren zajlott. A háborús helyzetnek, a szövetségi viszonyoknak és az ebből adódó hadianyag-szállításoknak köszönhetően Nagy-Britannia kismértékben megelőzte a rivális németeket. Az 1940-es évben a brit import 14, az export 10 százalékos arányt ért el Törökország külkereskedelmi forgalmában.³³ A Harmadik Birodalommal folytatott gazdasági együttműködés visszaesése különösen az isztambuli vezető pénzügyi köröket aggasztotta, amelyek nem érezték biztosnak, hogy a kieső német áruforgalmat pótolni tudják majd az angolok gazdasági kedvezményei és hitelei.³⁴ A német forgalom visszaeséséből Magyarország egyértelműen profitált, 1939-hez

28 Cunningham, 1951. 222.

29 1940 februárjában Máriássy Zoltán ankarai követ előtt Behiç Erkin, a külügyminisztérium politikai főigazgatója nyomtatékosan cáfolta, hogy Törökország részt venne egy ilyen szovjetellenes támadásban. Juhász, 1962. 715.

30 MNL OL K 63, 15. csomó, 1940. 2/36. A közel-keleti angol és francia légi haderők parancsnokainak látogatása Ankarában. Törökország légi felkészültsége. Ankara, 1940. március 13. Traub István követségi tanácsos jelentése.

31 Playfair, 1954. 52–53.

32 Barcza György londoni magyar követ 1939. október 31-i jelentése szerint a brit hadiflotta a háború első két hónapjában 500 ezer tonna Németországnak szánt hadi dugárut foglalt le. Juhász, 1962. 590.

33 Hale, 2021. 827.

34 Az isztambuli közvélemény az angol-francia megállapodást a város elleni potenciális olasz támadással szembeni védelemként, pozitívan értékelte. MNL OL K 63, 217. csomó, 1939-7605/pol, 23/36. A háború istambuli kihatásai. Isztambul, 1939. október 28. Barkóczy György isztambuli főkonzul jelentése.

képest 1940-ben a magyar behozatal megnégyszereződött, a kivitel pedig duplájára emelkedett.³⁵

A Franciaország katonai összeomlásáig terjedő időszakban a török külpolitika nem csak a két nyugati hatalom felé nyitott. A tengelyhatalmak további terjeszkedésétől való félelem motiválta egy balkáni semleges blokk kialakításának gondolatát. 1939 szeptemberétől a magyar követi jelentésekben is többször előkerült a Törökország mellett Görögországból, Jugoszláviából, Romániából és esetleg Bulgáriából álló tömb létrehozásának lehetősége. E szervezkedés alapja a már említett, 1934-ben létrejött Balkán Paktum volt. Máriássy Zoltán ankarai követ szerint ez az együttműködés a nyugati demokráciák frontját hivatott megerősíteni.³⁶ A magyar követség vezetője 1939 novemberében tárgyalt Saracoğlu külügyminiszterrel, aki kíváncsún tartotta a Balkán Paktum tagjain kívül Bulgária és Magyarország bevonását is.³⁷ A tervezett semleges blokkból a potenciális tagállamok ellentétei, de legfőképpen Németország látványos katonai sikerei miatt végül nem lett semmi.

1940 márciusában a belgrádi magyar katonai attasé, Vasváry József ezredes személyesen látogatta meg az európai Törökországot. Április 11-én készített jelentésében bemutatta, hogy a török hadvezetőség milyen előkészületeket tett egy olasz háború esetére. A török vezérkar az ősz óta folyamatosan növelte az európai oldalon állomásozó csapatainak számát, márciusban már 14 gyalogos hadosztályt és egy lovas hadosztályt összpontosított a trákiai határra. Kis-Ázsiából rendszeresen érkeztek tartalékosok a térségbe, a hadsereget gyakorlatilag szeptember óta mozgósították. Az attasé maga is látott angol tiszteket a trákiai vasútvonalon, és úgy vélte, hogy a brit nyomás napról napra erősödik, annak ellenére, hogy Törökország irtózik a háborúba lépéstől.³⁸ A bolgár hadügyminiszter szerint a Trákiában lévő 14 török hadosztály zsoldját már a britek fizették, és e jelentős erőösszpontosításnak a német és orosz (!) előrenyomulást kellett megállítania.³⁹

1940 tavaszán azonban nem a németektől tartottak igazán a Boszporusz partján, hanem a fegyveres semlegességét feladó Olaszországtól. 1940 áprilisában Mussolini megkezdte az olasz haditengerészet és a szárazföldi haderő mozgósítását, az észak-, illetve a nyugat-európai német sikerek nyomán pedig egyre valószínűbbé vált Itália belépése a háborúba. A nyugati hatalmak mellett elkötelezett török vezetés biztos volt abban, hogy a franciák és az angolok győznek a nyugati fronton. Ez a meggyőződés magyarázza azokat a magabiztos kijelentéseket, amelyeket az ankarai követség továbbított Budapestre 1940 májusában és júniusában. Berker Şevki vezértitkár-helyettes úgy nyilatkozott a magyar követ előtt, hogy olasz-

35 A Törökországból érkező behozatal 1939-ben 3,554 millió pengőt tett ki, 1940-ben már 13,927 milliót. Eközben a magyar kivitel 3,348 millióról 6,358 millió pengőre nőtt. *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1940. 119., *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1942. 117.

36 Juhász, 1962, 542–543.

37 Uo. 601.

38 MNL OL K 63, 144. csomó, 1940. 16/5. A belgrádi katonai attasé jelentése a magyar királyi külügyminiszternek. 1940. április 11.

39 MNL OL K 63, 15. csomó, 1940. 2/36. 33/pol-1940. Beszélgetés a bolgár hadügyminiszterrel és a német követtel a szövetségesek közel-keleti terveiről és Törökország magatartásáról. Szófia, 1940. március 12. Jungerth-Arnóthy Mihály szófiai követ jelentése.

francia–angol földközi-tengeri háború esetén Törökország teljesíteni fogja szövetségi kötelezettségét, vagyis azonnal háborúba lép.⁴⁰

Törökország semleges magatartása

A francia összeomlás a nyugati fronton megrázta a török vezetést. Mussolini 1940. június 10-i hadüzenete pedig végképp óvatosságra intette Ankarát. Franz von Papen német nagykövet biztosította İnönüt, hogy a tengelyhatalmak nem szándékoznak katonai akciót indítani a Balkánon vagy Törökország ellen.⁴¹ Az olasz hadüzenet megdöbbenetelte a török közvéleményt, a francia összeomlást látva a korábbi hangzatos ígéretekkel szemben nem következett be hadüzenet, sőt még a diplomáciai viszony sem szakadt meg Ankara és Róma között.⁴² A brit és a francia követ 1940. június 11-én számonkérték Saracoğlun az októberben kötött egyezmény betartását, és azonnali hadba lépést követeltek. Három nap múlva a török külügyminiszter a szovjet fenyegetéssel indokolta, hogy országa nem teljesítheti a kérést.⁴³ Vagyis Ankara az 1939. október 19-i egyezmény 2. számú jegyzőkönyvére hivatkozva talált kibúvót és tudta elkerülni az egyre kevésbé kívánt hadba lépést.⁴⁴ A török vezetés az eddig nyíltan hangoztatott szövetségi pozícióból láthatóan visszahátrált. Ez akkor vált világossá, amikor 1940. június 26-án a török kormány hivatalosan is bejelentette az ország nem hadviselő státusát. Az angol–török szövetség ezzel nem szűnt ugyan meg, de a török semlegesség kinyilvánítása miatt elvesztette az eredeti értelmét. A brit diplomácia a következő években arra törekedett, hogy rávegye Ankarát a döntés megváltoztatására, valamint hogy Törökország lépjen be a háborúba.

A semlegesség feladása nem csak a francia összeomlás miatt volt egyre kétségesebb, török részről nagy szerepet játszott ebben a haderő elégtelen felszereltsége.⁴⁵ Nem véletlen, hogy az angolokkal és franciákkal folytatott korábbi tárgyalásokon a modern fegyverzet megszerzésének szükségessége mindig központi kérdés volt. Méreteit tekintve a török hadsereg impozánsnak tűnt, a nyugati szakértők is elismerték a gyalogság kiválóságát és a török katonák nagy harcértékét. Ugyanakkor az 1939 óta folyamatosan mozgósított hadsereg alapvetően az első világháború haditechnikájával rendelkezett. Nem voltak modern páncélos egységek, hiányoztak a motorizált alakulatok, a flottalajstromban még mindig ott szerepelt az az 1914 előtt épült egykori német csatacirkáló, amely miatt az Oszmán Birodalom belépett az első világháborúba.⁴⁶ 1939-ben a légierő papíron 240 gép-

40 Juhász, 1982. 163–164.

41 Uo. 167.

42 Uo. 184–185.

43 Hale, 2021. 839.

44 Juhász, 1982. 208–209.

45 A török hadseregről: Millman, 1996. 38–55.

46 A *Yavuz Sultan Selim* (ex-Goeben) csatacirkáló és a *Midilli* (ex-Breslau) könnyűcirkáló a német császári flotta hadihajóiként 1914-ben áttörtek az antantblokádon, és Isztambulba érkeztek. A németek átadták őket a törököknek, ez az esemény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán lépett be a háborúba.

ből állt, de csak 54 volt modern vadászgép és bombázó.⁴⁷ A magára maradt Nagy-Britannia 1940 után képtelen volt olyan mennyiségű modern haditechnikát átadni, amely lehetővé tette volna a haderő megfelelő felszerelését. Angliának nem maradt felesleges hadianyag-tartaléka, egy nyíltan háborúban álló, szövetséges Törökország ellátása meghaladta a szigetország lehetőségeit. Nagyon találóan jegyezte meg a sokadik sikertelen vezérkari egyeztetés után Andrew Cunningham admirális, a földközi-tengeri flotta parancsnoka: „Semlegesként Törökország nem lett volna olyan nagy teher az erőforrásaink számára, mint hadviselőként. Szó szerint nem volt mit odaadnunk, és a törökök tudták ezt.”⁴⁸

A török hadsereg felkészületlensége a magyar szakértőknek is feltűnt. Werth Henrik vezérkari főnök 1940. március 13-án készített helyzetelemzésében részletesen bemutatta a 600 ezer főből és 33 hadosztályból álló török hadsereget. A részlegesen mozgósított haderőt a közeljövőben 40 hadosztályra kívánták bővíteni. A hadosztályok fele az európai területeken állomásozott, míg a szovjet határon 7-8, a szíriai 4 hadosztály tartózkodott. A hadsereg diszlokációja jelezte, hogy a török vezérkar egy nyugati, elsődlegesen olasz támadástól tartott, ezért koncentrált az erők zömét a tengerszorosok térségébe. A magyar vezérkari főnök a tekintélyes méretű török haderővel kapcsolatban leszögezte: „Hosszabb háborúban a fegyverzet és a lőszerutánpótlás rendezetlen, angol–francia támogatásra szorul. A számbelileg erős hadsereg értékét a fegyverzeti hiányosságok mellett lerontják a kiképzés és a vezetés gyengeségei. Egy modern, jól vezetett hadsereggel szemben önálló támadó fellépésre képtelen, és csupán védelemben állná meg a helyét eredményesen.”⁴⁹

A török katonai gyengeséggel magyarázható, hogy İnönü elnök az olasz–görög háború kitörésekor sem vállalta Athén megsegítését, noha néhány nappal az olasz támadás megindulása előtt a török külügyminiszter még azt nyilatkozta, hogy egy Görögország elleni olasz agressziót a saját maga ellen irányulónak fog tekinteni.⁵⁰ Itália 1940. október 28-án meginduló támadása után a törökök elzárkóztak a görögök katonai megsegítésétől, bár Athén kifejezetten kérte a támogatást. Ettől függetlenül a török közvélemény nagy örömmel értesült Mussolini haderejének súlyos kudarcairól, és a Vörös Félhold útján széles körű élelmiszergyűjtés indult a helén állam megsegítésére. Miután az olaszok vereséget szenvedtek, a török vezérkari főnök 1940 novemberében jobban tartott a Romániába érkező német csapatoktól, bár ekkor még csak két hadosztály érkezett a román olajmezők biztosítására.⁵¹

Ankarában megkönnyebbüléssel figyelték Mussolini haderejének görögországi sikertelenségét, ettől kezdve a korábbi fő veszélyforrásnak tekintett fasiszta állam már nem jelentett központi kérdést a török stratégiai tervezőknek. Numan

47 Hale, 2021. 826.

48 Cunningham, 1951. 315.

49 HL VKF 1940. 1. oszt. 3414/eln. Helyzetjelentés, 1940. március 13. 596–598.

50 Juhász, 1982. 674–675.

51 Uo. 716.

Menemencioğlu, a külügyminisztérium politikai főtitkára úgy vélte, hogy Olaszországgal mint Törökország ellen agresszióra képes ellenféllel immár nem kell számolni.⁵² Annál aggasztóbb volt a náci Németország balkáni térnyerése, valamint Molotov berlini tárgyalása. Joggal féltek Ankarában, hogy egy új német-szovjet megállapodás a tengerszorosokat kiszolgáltatja Moszkvának. Az ankarai magyar követ szerint ekkor a háborús izgalom nagyobb volt, mint bármikor a világháború kitörése óta. A törökök úgy vélték, hogy Németország Bulgárián át fogja megsegíteni gyengélkedő olasz szövetségését, és egy ilyen hadművelet mindenképpen hatással lesz az ország biztonságára.⁵³ Nem véletlen, hogy az év végén már 1 millió 100 ezer török katona állt fegyverben, de ez a mozgósítási szint olyan nagy költségekkel járt, hogy a hadsereg létszámát a következő év közepére ismét 600 ezer főre csökkentették.⁵⁴

A britek mindeközben fokozták aktivitásukat, és a tengelyhatalmakkal szemben igyekeztek egy görög-török-jugoszláv tömböt kialakítani. 1940–1941 telén Ankara megnyerésére számos katonai és diplomáciai küldöttség érkezett az országba. 1941 januárjában a Royal Air Force magas rangú tisztjei tárgyaltak Ankarában, ekkor állítólag 300–400 repülőgépet kértek a törökök, de az ankarai követ-ségi titkár szerint erősen kétséges volt, hogy az angolok képesek lesznek szállítani ekkora mennyiséget.⁵⁵ A brit látogatások közül a legfontosabb Anthony Eden külügyminiszter, valamint John Greer Dill vezérkari főnök 1941. februári útja volt.⁵⁶ A tárgyalások nem hoztak eredményt, a törökök nem kívántak háborúba lépni, még több hadianyagot kértek, és jelezték, hogy csak védelmi háborúra képesek.⁵⁷ Saracioğlu és Eden márciusban tartott ciprusi találkozásán nyilvánvalóvá vált, hogy a törökök akkor sem lépnek be a háborúba, ha Németország megtámadja Görögországot.⁵⁸

Bulgária német megszállása és csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez tovább rontotta Törökország stratégiai helyzetét, és egyre kiszolgáltatottabbá tette a tengelyhatalmaknak. Máriássy személyesen tárgyalt Numan Menemencioğluval, aki kifejtette, hogy Törökország Bulgária német megszállása, sőt Görögország elfoglalása esetén sem fog háborúba lépni, mivel hadseregének felszerelése hiányos. Ezt azért sem tehetné meg, mert tartania kell egy esetleges szovjet támadástól a Kaukázusban.⁵⁹ A bulgáriai események hatására az angolok támaszponto-

52 Uo. 786.

53 Az európai Törökországban ostromállapotot hirdettek ki, elsötétítést és egyéb korlátozó intézkedéseket vezettek be. Uo. 735., 738–739.

54 MNL OL K 63, 293. csomó, 1942. 32. 1/a 29/pol. 1942. Az 1941. évi összefoglaló politikai jelentés felterjesztése. Ankara, 1942. március 1. Traub István követségi tanácsos jelentése.

55 MNL OL K 63, 15. csomó, 1941. 2/36, 10/pol. 1941. Angol katonai misszió Törökországban. Ankara, 1941. január 30. Traub István követségi tanácsos jelentése.

56 Churchill, 1950. 96–98.

57 MNL OL K 63, 15. csomó, 1941. 2/36, 27/pol. 1941. Eden angol külügyminiszter látogatása Ankarában. Törökország állásfoglalása. Ankara, 1941. február 28. Traub István követségi tanácsos jelentése.

58 MNL OL K 63, 293. csomó, 1942. 32. 1/a 29/pol. 1942. Az 1941. évi összefoglaló politikai jelentés felterjesztése. Ankara, 1942. március 1. Traub István követségi tanácsos jelentése.

59 Juhász, 1982. 920.

kat kértek Törökországban, de ezt a kérést arra hivatkozva tagadták meg, hogy a Luftwaffe megtorlásként bombázhatja Isztambult.⁶⁰ A britek által tervezett balkáni katonai együttműködés nem valósult meg, Ankara egyre jobban ragaszkodott a semlegességhez. Jugoszlávia villámgyors német lerohanása, majd a brit haderő görögországi és krétai veresége után különösen bölcs döntésnek tűnt ez a magatartás.

A látványos balkáni győzelem után Németország is megkísérelte a maga oldalára állítani a törököket. Hitler már 1941. március 4-én biztosította a török kormányt, hogy nincsenek területi követelései és ellenséges szándékai, és barátságos érzelmekkel viseltetik az ország iránt. Jugoszlávia megtámadásakor Papen német követ nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Németországnak nincsenek agresszív tervei Ankara irányában.⁶¹ 1941. áprilisában–májusában a németek tudatosan saját megszállásuk alá vonták a Törökországgal határos trákiai görög területeket, illetve az égei-tengeri szigetek anatóliai partokhoz legközelebbi tagjait. Az olaszok mellőzése azt a célt szolgálta, hogy egy esetleges jövőbeni együttműködés során Ankarának ajánlhassák fel ezeket a területeket.⁶² Papen biztosította a törököket, hogy az égei szigetek megszállása csak stratégiai okokból, az angolok kiszorítása céljából történt, és semmiképpen sem irányul Törökország ellen.⁶³ E területek jövőjéről korábban már folytak titkos tárgyalások, a németek felvetették, hogy amennyiben Törökország átengedi területén kelet felé a Wehrmacht egységeit, megkaphatja a korábban elveszített trákiai és szíriai területeket. Az angolok mellett továbbra is kitartó İnönü elnök nem fogadta el az ajánlatot.⁶⁴

Ígéreteik ellenére a törökök nem bíztak a németekben. Ezt tükrözi a török hadsereg 1941 közepén megfigyelhető diszlokációja. A 600 ezer fős összlétszámú haderő négy nagy csoportosításban helyezkedett el. A legjelentősebb erők Trákiában, 18 gyalogos, egy páncélos és egy lovas hadosztállyal (200 ezer fő), ezt követte fontosságát tekintve a nyugat-anatóliai csoportosítás 13 gyalogos és egy lovas hadosztállyal (160 ezer fő). A szovjet és iráni határon már csak 9 gyalogos és egy lovas hadosztály (100 ezer fő), míg a szíriai határon négy gyalogos és egy lovas hadosztály (50 ezer fő) állomásozott. A többi 90 ezer fő a légierő, a hadiflotta és határőr alakulatok között oszlott meg. Az erődítési munkálatok is elsősorban Trákiában és a tengerszorosok környékére összpontosultak. A repülőgépek száma ekkor már elérte a 600-at, a korábbi brit szállításoknak köszönhetően ebből 400 első vonalbelinek számított, és főleg Nyugat-Anatóliába települt.⁶⁵

60 Uo. 925.

61 MNL OL K 63, 293. csomó, 1942. 32. 1/a 29/pol. 1942. Az 1941. évi összefoglaló politikai jelentés felterjesztése. Ankara, 1942. március 1. Traub István követségi tanácsos jelentése.

62 Berker Şevki külügyi vezértitkár-helyettes 1941. június 2-án jelezte Máriaissy magyar követnek, hogy Törökországnak vannak területi követelései, és utalt a németek által frissen megszállt égei szigetekre, illetve a trákiai területsávra. Juhász, 1982. 1145.

63 Uo. 1116.

64 Flesch, 2010. 87.

65 MNL OL K 63, 293. csomó, 1942. 32. 1/a 29/pol. 1942. Az 1941. évi összefoglaló politikai jelentés felterjesztése. Ankara, 1942. március 1. Traub István követségi tanácsos jelentése.

Barátsági szerződés Németországgal

A haderő tagadhatatlan fejlődése ellenére a török vezetés fő célja továbbra is a háborúba sodródás elkerülése volt. Ezért fogadta Törökország örömmel a német kezdeményezést egy barátsági szerződés megkötésére. 1941. június 18-án aláírták Ankarában a barátsági egyezményt, amelyet Papen és Saracoğlu alig három hét alatt titokban készített elő.⁶⁶ Máriássy a küszöbönálló német–szovjet háborúval magyarázta a gyors és sikeres tárgyalásokat, azzal, hogy a törökök tudomást szerezhettek a hamarosan bekövetkező Barbarossa hadműveletről. A törökök feltételként szabták, hogy a barátsági egyezmény ne hozza ellentétbe Ankarát a korábban megkötött angol szövetséggel.⁶⁷ A magyar követ szerint a helyi közvélemény nagy megkönnyebbüléssel fogadta a megállapodást Berlinnel. Úgy vélte, hogy Törökország szíve szerint Angliához áll közelebb, ugyanakkor a realitások talaján állva kész további közeledésre Németország felé, de a háború esetleges új fordulatával az út továbbra is nyitva áll Nagy-Britannia felé.⁶⁸

Négy nappal később Németország megtámadta a Szovjetuniót, ez az esemény török szempontból újabb megkönnyebbülésre adott okot. Ahogy Saracoğlu kijelentette: „az orosz–német konfliktustól országának évszázados lidércnyomás alól való felszabadulását várja”.⁶⁹ İnönü elnök soha nem akarta igazán továbbfejleszteni a németekkel kötött barátsági egyezményt, ragaszkodott a britekkel fennálló szövetséghez és fenntartotta Anglia iránti elköteleződését. A török vezetés nagyon várta a gyűlölt és rettegett Szovjetunió szétzúzását, ugyanakkor bízott Németország végső vereségében is. Ezt a kettősséget fogalmazta meg Traub István ankarai követségi tanácsos: „Törökország, mely Anglia szövetségese és ennek végső győzelmében még mindig hisz, másrésztől viszont legőszintebben kívánja, hogy a németek teljesen legyőzzék Oroszországot.”⁷⁰

1941. június 23-án Törökország bejelentette semlegességét a német–szovjet konfliktusban. Ezután is fennmaradt a brit szövetség, ugyanakkor elmélyültek a gazdasági kapcsolatok Berlinnel. A török króm- és rézércre különösen nagy szüksége volt a német háborús gépezetnek.⁷¹ A kétoldalú kereskedelem ismét elérte a háború előtti szintet, a török krómszállítások 1944 tavaszáig zavartalanul folytatódtak. A gazdasági együttműködés mellett Törökország néhány esetben hozzájárult a tengelyhatalmak háborús erőfeszítéseihöz is, például amikor 1941 nyarán átengedték a tengersizorokon a Fekete-tenger irányába haladó *Seefalke* német űrnaszádot és a *Tarvisio* olasz kisegítőhajót. 1944. május–júniusban néhány kisebb német hadihajó kelt át a másik irányban.⁷² Ezeket az elszigetelt eseteket leszámítva Ankara tá-

66 Halmosy, 1983. 523–525.

67 Juhász, 1982. 1189.

68 Uo. 1201–1202.

69 Uo. 1217.

70 MNL OL K 63, 293. csomó, 1942. 32. 1/a 29/pol. 1942. Az 1941. évi összefoglaló politikai jelentés felterjesztése. Ankara, 1942. március 1. Traub István követségi tanácsos jelentése.

71 Fodor, 1982. 169.

72 Halmosy, 1983. 388.

volságot tartott Berlintől, és igyekezett nem túlságosan elköteleződni a Harmadik Birodalom mellett.⁷³ Mindeközben folyamatos és egyre erősödő brit, majd amerikai nyomás alatt állt az ország, a mediterrán térséget előnyben részesítő Churchill különösen fontosnak tartotta Törökország bevonását a szövetségesek oldalán a háborúba.⁷⁴ Az angolszász presszió ellenére İnönü elnök rendkívül sokáig kitartott a semlegesség mellett, és csak 1945 februárjában üzent hadat az összeomlás szélén álló Harmadik Birodalomnak.

Összegzés

Törökország 1939–1941 között követett külpolitikai irányvonala fokozatosan alakult át a nyugati hatalmakhoz kötődő szövetségtől a nem hadviselő státuszon át a következetesen képviselt semlegességgé. Az 1939 októberében létrejött brit–francia–török hármass szövetség csak rövid ideig működött, az együttműködés kudarcához egyszerre járult hozzá Franciaország gyors összeomlása és a török fegyveres erők felkészületlensége. Ankara számára az 1930-as években a fő veszélyforrást Olaszország agresszív politikája jelentette, tulajdonképpen Mussolini fenyegető fellépése hozta össze az angolokkal és franciákkal kötött szövetséget. Itália 1940 őszén bekövetkező katonai kudarcai után a török vezetés nem számolt többé komoly ellenfélként az olaszokkal.

A Harmadik Birodalom katonai sikerei, valamint a Berlin és Moszkva közötti együttműködés sokkal nagyobb félelmet keltett. 1940 ősze és a Szovjetunió elleni német támadás megindulása közötti periódus török szemszögből a világháború legnehezebb időszaka volt. 1941 tavaszán a német hadsereg megszállta Bulgáriát, majd lerohanta Jugoszláviát és Görögországot. E feszült helyzetben a szovjet veszélyre hivatkozva Törökország kihátrált a görögök és a britek megsegítésének kötelezettsége alól, és egyre nyíltabban hangsúlyozta semlegességét a háborúban. A legyőzhetetlennek tűnő német hadsereg az európai török határokhoz ért, és nem lehetett tudni, hogy mi lesz a következő lépése. Törökország szerencséjére Hitler a mediterrán térséget csak mellékhadszíntérként kezelte, és már 1940 decembere óta a Barbarossa hadművelet végrehajtására készült. Érthető megkönnyebbülést hozott Törökországban, hogy sikerült tető alá hozni a német–török barátsági egyezményt. Ezt követően az országban mindig jelen lévő németbarát katonai és politikai vezetők mellett az egész társadalom lelkesen fogadta a kibontakozó német–szovjet háborút. A törökök már több mint két évszázada az északi kolosszus fenyegetésében éltek, és végre úgy tűnt, hogy ez a veszély elhárul. A törökök kívánták a szovjetek vereségét, de mindeközben az angolszászok végső győzelmében is bíztak. A brit szövetség fennmaradt, ugyanakkor virágzott a kereskedelmi forgalom Németországgal.

73 E távolságtartásra azért is szükség volt, mert Hitler nem tett le teljesen Törökország megszállásáról. Ezt mutatja az 1942-ben kidolgozott Gertrude hadműveleti terv, amely az ország Bulgária és a Kaukázus irányából történő elfoglalását tartalmazta. Kerrigan, 2019. 96–97.

74 Churchill, 1950. 699–716.

A törökök 1941 nyarától a két ellenséges tömb között egyfajta egyensúlyozó politikát folytattak, és Ankarának az erőteljes angolszász nyomásgyakorlás ellenére sikerült fenntartania a semlegességét. Csak 1944 augusztusában mondta fel Törökország a német–török barátsági egyezményt, és szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat. Végül 1945. február 2-án üzent hadat Törökország Németországnak, de ezt a lépést már csak azért tette, hogy csatlakozhasson az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

HL = Hadtörténeti Levéltár (Budapest)

VKF = a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnöke iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

K 63 = a Külügyminisztérium politikai osztályának iratai

2. Kiadott források és szakirodalom

Churchill

1950 Churchill, Winston S.: *The Second World War*. Vol. III. *The Grand Alliance*. Vol. IV. *The Hinge of Fate*. Boston, 1950.

Cunningham

1951 Cunningham, A. B.: *A Sailor's Odyssey. The Autobiography of Admiral of the Fleet Viscount Cunningham of Hyndhope*. New York, 1951.

Deringil

1989 Deringil, Selim: *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An 'Active' Neutrality*. Cambridge, 1989.

Flesch

2004 Flesch István: *Atatürk és kora. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása*. Bp., 2004.

2010 Flesch István: *Az isztambuli menedék. Törökország a vészorszakban*. Bp., 2010.

Fodor

1982 Fodor, Denis J.: *The Neutrals: World War II*. Alexandria, 1982.

Gibbs

1976 Gibbs, N. H.: *Grand Strategy*. Vol. I. *Rearmament Policy*. London, 1976.

Hale

2021 Hale, William: Turkey and Britain in World War II: Origins and Results of the Tripartite Alliance, 1935–40. In: *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23. (2021) 6. sz. 824–844. DOI: <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.1987764>.

Halmosy

1983 Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Bp., 1983.

Isci

2014 Isci, Onur: *Russophobic Neutrality: Turkish Diplomacy, 1936–1945*. [Dissertation, Georgetown University.] Washington, 2014.

2019 Isci, Onur: *Turkey and the Soviet Union during World War II: Diplomacy, Discord and International Relations*. London, 2019. (Library of World War II Studies.)

Juhász

1962–1982 *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*. IV. köt. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában, 1939–1940. V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Szerk.: Juhász Gyula. Bp., 1962, 1982.

Kerrigan

2019 Kerrigan, Michael: *World War II Plans That Never Happened: The True Story of Cancelled Invasions, Assassinations and Secret Weapons Operations from 1939–1945*. London, 2019.

Kövecsi-Oláh

2018 Kövecsi-Oláh Péter: *Török–magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920–1945)*. [Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.] Bp., 2018.

Kövecsi-Oláh–Saral

2023 Kövecsi-Oláh Péter – Saral, Emre: *Török–magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920–1945)*. Bp., 2023. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

Millman

1996 Millman, Brock: The Turkish Armed Forces on the Eve of the Second World War: The British View. In: *Turkish Studies Association Bulletin*, 20. (1996) 1. sz. 38–56.

1998 Millman, Brock: *The Ill-Made Alliance: Anglo–Turkish Relations, 1934–1940*. Montreal, 1998.

Özkan

2010 Özkan, Remzi Öner: *The Soviet Territorial Demands from Turkey: 1939–1946*. [Thesis, Middle East Technical University.] Ankara, 2010.

Playfair

1954 Playfair, I. S. O.: *The Mediterranean and Middle East*. Vol. I. *The Early Successes against Italy, to May 1941*. London, 1954.

Réti

2015 Réti Balázs: A montreux-i konferencia és a tengerszorosok (1936). In: *Jura*, 21. (2015) 2. sz. 234–238.

BALÁZS RÉTI

FROM THE BRITISH–FRENCH ALLIANCE TO GERMAN FRIENDSHIP

TURKISH NEUTRALITY, 1939–1941

Turkey, with its unique strategic location, was given outstanding attention by the great powers fighting on the opposite side of the Second World War. The United Kingdom and France tried to obtain its alliance jointly, while Nazi Germany also did everything to bring the country under its influence. Ankara managed to maintain its neutrality amidst the twists and turns of the world war, sometimes skillfully playing the opposing sides against each other. In the beginning, Turkey clearly favoured the Anglo–French alliance, but after the spectacular collapse of France, it

noticeably loosened its ties to Western democracies. The English alliance survived, but at the same time the Turkish state opened up to Berlin, a process that began with the German–Turkish friendship treaty signed in June 1941. The study tries to present the most important events of this Turkish foreign policy direction between the spring of 1939 and the summer of 1941, partly using contemporary Hungarian archival sources.

CONTENTS

The Price of the Alliance (László Bíró)	483
<i>Studies</i>	
Gábor Balázs: Who Were the Girondins and What Did They Want?	487
Balázs Réti: From the British–French Alliance to German Friendship: Turkish Neutrality, 1939–1941	543
László Bíró: From Ally to Enemy: Geopolitics and Soviet–Yugoslav Relations, 1941–1948	559
Tibor Mezei: Illusions about Denuclearizing North Korea: The Evolving US Policy on North Korea in the 1990's	575
Natália Váradi: Soviet-style Emancipation: The Situation of Transcarpathian Women in the Soviet Period	595
<i>Workshop</i>	
Csaba Keresztes: “Question is not Timely”: Plans to Relaunch the <i>Fontes</i> Series in 1948–1949	613
<i>Book Reviews</i>	
The Knowledge about Islam and Image of Ottomans in Early Modern Bohemia (Kristóf Szuromi)	627
The Past and Present of Francophonie in Africa (Zoltán Prantner)	632
The River as a Montage: Danube Narratives in Text, Film and Images (Máté Tamáska)	638

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET